

Jean-Claude LARCHET

**ÎNDUMNEZEIREA OMULUI
LA
SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL**

Traducere din limba franceză de Marinela Bojin

BASILICA
București – 2019

INTRODUCERE

I. Învățătura despre îndumnezeire la predecesorii Sfântului Maxim

Tema îndumnezeirii omului ocupă în teologia Părinților răsăriteni, dintru început, un loc esențial.¹ Nicio altă temă „nu luminează la fel de bine concepția despre om proprie Răsăritului creștin”, scrie J. G. Remmers.²

¹ A se vedea V. ERMONI, „La déification de l'homme chez les Pères de l'Église”, *Revue du clergé français*, 11, 1897, pp. 509-519. I. V. POPOV, „Ideja obozenija v drevnevostocnoi cerkvi” [„L'idée de divinisation dans l'Église orientale”], *Voprosi filosofij i psixologij*, 97, 1909, pp. 165-213. L. BAUR, „Untersuchungen über die Vergöttlichungslehre in der Theologie der griechischen Väter”, *Theologische Quartalschrift*, 98, 1916, pp. 467-491; 99, 1917, pp. 225-252; 100, 1919, pp. 426-444; 101, 1920, pp. 28-64, 155-186. M. LOT-BORODINE, „La doctrine de la déification dans l'Église grecque jusqu'au XIe siècle”, *Revue d'histoire des religions*, 105, Paris, 1932, pp. 5-43; 106, 1932, pp. 525-574; 107, 1933, pp. 8-55, reluat în *La Déification de l'homme selon la doctrine des Pères grecs*, Paris, 1970, pp. 21-183. M.-J. CONGAR, „La déification dans la tradition spirituelle de l'Orient”, *Supplément à la Vie spirituelle*, 43, 1935, pp. 91-107. J. GROSS, *La Divinisation du chrétien d'après les Pères grecs. Contribution historique à la doctrine de la grâce*, Paris, 1938. A.-J. FESTUGIÈRE, „Divinisation du chrétien”, *La Vie spirituelle*, 59, 1939, pp. 90-99. V. LOSSKY, „Rédemption et déification”, *Messenger de l'exarchat du patriarche russe en Europe occidentale*, 15, 1953, pp. 161-170, reluat în *À l'image et à la ressemblance de Dieu*, Paris, 1967, pp. 95-108. I.-H. DALMAIS, „Divinisation, II, Patristique grecque”, *Dictionnaire de spiritualité*, III, 1957, col. 1376-1389. A. THEODOROU, „Die Lehre von der Vergottung des Menschen bei den griechischen Kirchenväter”, *Kerygma und Dogma*, 7, 1961, pp. 283-310. P. BRATSIOTIS, *Die Lehre der orthodoxen Kirche über die Theosis des Menschen*, Bruxelles, 1961. B. SARTORIUS, „La doctrine de la déification de l'homme d'après les Pères grecs en général et Grégoire Palamas en particulier”, teză de licență în teologie, Geneva, 1965. N. RUSSELL, *The Doctrine of Deification in the Greek Patristic Tradition*, Oxford, 2004.

² J. G. REMMERS, *De vergoddelijke mens in de spiritualiteit van het christlijk Oosten*, Nijmegen, 1958, p. 90.

1. Tema era însă deja foarte prezentă în diversele curente filosofice și religioase ale Antichității – îndeosebi orfismul,³ platonismul,⁴ stoicismul⁵ și hermetismul⁶ –, ceea ce a pus problema unei eventuale filiații.⁷ Reviviscenta ei în neo-platonism,⁸ date fiind legăturile acestui curent cu spiritualitatea alexandrină, a acutizat problema, în așa fel încât învățătura Părinților răsăriteni a părut unora nu doar în mod esențial străină de creștinism, ci chiar „cea mai serioasă deviere” pe care a cunoscut-o teologia creștină.⁹

2. Această învățătură posedă totuși un solid fundament scripturistic neotestamentar,¹⁰ pe linia învățăturii veterotestamentare.¹¹ Această continuitate se manifestă în modul cel mai clar în textul din *Ioan* 10, 34, unde expresia din Psalmul 81, versetul 6, este reluată de Hristos: „Eu am zis: Sunteți dumnezei”. Primul verset al aceluiași psalm declară sus și tare: „Dumnezeu a stat în dumnezeiască adunare și în mijlocul dumnezeilor va judeca” [LXX]. Aceste expresii își găsesc ecoul în afirmația Apostolului Pavel, repetată de două ori: „al Lui neam și suntem. Fiind deci neamul lui Dumnezeu” [...] (*Fapte* 17, 28-29). O altă afirmație esențială este cea a Apostolului Petru: prin slava și prin puterea Sa, Dumnezeu „ne-a hărăzit făgăduințe mari și de mare preț, ca prin ele să vă faceți părtași dumnezeieștii firi (ἵνα διὰ τούτων γένησθε θείας κοινωνοὶ φύσεως)” (2 *Petru* 1, 4). Alte

³ A se vedea E. DES PLACES, „Divinisation, I, La pensée religieuse des Grecs”, *Dictionnaire de spiritualité*, III, 1957, col. 1372-1373. J. GROSS, *La Divinisation du chrétien d'après les Pères grecs*, Paris, 1938, pp. 22-24.

⁴ A se vedea E. DES PLACES, „Divinisation, I, ...”, col. 1373-1374. J. GROSS, *La Divinisation du chrétien d'après les Pères grecs*, Paris, 1938, pp. 42-49.

⁵ A se vedea E. DES PLACES, „Divinisation, I, ...”, col. 1374-1375. J. GROSS, *La Divinisation du chrétien d'après les Pères grecs*, Paris, 1938, pp. 55-57.

⁶ A se vedea E. DES PLACES, „Divinisation, I, ...”, col. 1374-1375. J. GROSS, *La Divinisation du chrétien d'après les Pères grecs*, Paris, 1938, pp. 55-57.

⁷ Cf. O. FALLER, „Griechische Vergottung und christliche Vergöttlichung”, *Gregorianum*, 6, 1925, pp. 405-435.

⁸ J. GROSS, *La Divinisation du chrétien d'après les Pères grecs*, Paris, 1938, pp. 59-69.

⁹ B. DREWERY, *Origen and the Doctrine of Grace*, Londra, 1960, p. 200.

¹⁰ A se vedea studiul detaliat al lui J. GROSS, *La Divinisation du chrétien d'après les Pères grecs*, Paris, 1938, pp. 95-111.

¹¹ Studiul citat, pp. 70-81.

exprimări denotă o asemănare cu Hristos: „Câți în Hristos v-ați botezat, în Hristos v-ați îmbrăcat” (*Galateni* 3, 27); „nu eu mai trăiesc, ci Hristos trăiește în mine” (*Galateni* 2, 20). La tematica îndumnezeirii trebuie adăugate încă și cea a creării omului după chipul și asemănarea lui Dumnezeu (cf. *Facere* 1, 26-27; *Înțelepciunea lui Solomon* 2, 23), a înfierii (*Deuteronom* 14, 1; *Psalmi* 21, 6; 88, 26-27; *Înțelepciunea lui Solomon* 2, 18; 5, 5; *Matei* 6, 9; *Romani* 8, 14-17; *Galateni* 3, 26; 4, 4-7), a imitării lui Dumnezeu până la a ajunge desăvârșit ca El (cf. *Matei* 5, 48), a făgăduinței părtășiei ce va să fie la nestricăciunea și nemurirea dumnezeiască (cf. *Înțelepciunea lui Solomon* 2, 23; 5, 15-16; 6, 18; *1 Corinteni* 15, 53), când omul va afla desăvârșirea în vederea lui Dumnezeu, care-l va face asemenea Lui (*1 Ioan* 3, 2), când va fi slăvit în lumina Lui (cf. *Matei* 13, 43).

Unele dintre aceste teme se găseau deja, desigur, în anumite curente ale elenismului: ideea asemănării cu Dumnezeu, idealul unei desăvârșiri divine hărăzite omului, împlinirea lui prin imitarea lui Dumnezeu, afirmarea posibilității omului de a se împărtăși de bunurile dumnezeiești, mai cu seamă de nemurire, cunoașterea lui Dumnezeu, care-l aseamănă pe cel ce cunoaște cu Cel cunoscut. Atunci când spune: „Al Lui neam suntem”, Apostolul Pavel face în mod explicit, în contextul cuvântării sale în Aeropag, apropierea dintre poziția creștină și cea a înțelepciunii din afară.¹²

Dar dincolo de aceste analogii, există deosebiri profunde. În afara faptului că încă în Vechiul Testament împărtășirea de bunurile dumnezeiești este înfățișată ca rod al harului, și nu al simplei strădănilii omenești,¹³ în centrul concepției creștine despre îndumnezeire stă faptul Întrupării, căruia i se subordonează toate: Hristos Se arată ca modelul desăvârșirii la care este chemat omul; pe El trebuie să-L imite omul credincios pentru a dobândi asemănarea cu Dumnezeu, care se arată totodată ca dar al bunăvoinței dumnezeiești; starea de fiu nu este rodul unei filiații naturale și nu decurge, ca în Vechiul Legământ, din apartenența la o rasă sau la un popor ales, ci se întemeiază pe faptul că Fiul lui Dumnezeu Îl revelează pe Dumnezeu drept Tată și,

¹² E vorba de un citat din scrierea *Phainomena* a lui ARATOS. Stoicul Cleanthes se exprimă aproape în aceiași termeni.

¹³ Cf. J. GROSS, *La Divinisation du chrétien d'après les Pères grecs*, Paris, 1938, p. 81.

întrupându-Se, Se face frate al oamenilor, starea de fiu fiind totodată pentru fiecare om rodul unei nesilite și binevoitoare înfierii a sa de către Dumnezeu (cf. *Romani* 8, 29); chipul lui Dumnezeu după care a fost zidit omul este restaurat de Cuvântul întrupat, iar prin moartea și învierea Sa nestrăciunea și nemurirea i se fac umanității căzute câștiguri definitive și de nerăpît; cunoașterea lui Dumnezeu nu este cu puțință decât prin Fiul (cf. *Luca* 10, 22); unirea strânsă cu Dumnezeu se stabilește pe baza unei încorporări a omului în Hristos prin Botez și a primirii euharistice a trupului lui Hristos.

Ideea unei îndumnezeiri a omului care corespunde logicii interioare a înomenirii lui Dumnezeu¹⁴ este avansată de la bun început și aproape unanim de Părinții răsăriteni în învățătura lor despre îndumnezeirea creștinului,¹⁵ dar uneori într-un mod implicit, cu perspective, accente și un vocabular care vor varia.¹⁶

3. În mod virtual, această idee se găsește la majoritatea Părinților apostolici, care insistă mai cu seamă asupra nestrăciunii și nemuririi ca efecte ale mântuirii.¹⁷ Mai ales această din urmă calitate este pusă în valoare de *Didahia*, în vreme ce *Epistola* zisă a lui *Barnaba* acordă mai mult loc înfierii dumnezeiești,¹⁸ iar Sfântul Clement Romanul insistă asupra asemănării omului cu Dumnezeu.¹⁹

4. Sfântul Ignatie Teoforul²⁰ folosește expresii mai specifice, scriindu-le celor cărora li se adresează că sunt „purtători de Hristos”,²¹

¹⁴ J. KIRCHMEYER, „Grecque (Église)”, *Dictionnaire de spiritualité*, III, 1967, col. 840.

¹⁵ J. GROSS, *La Divinisation du chrétien d'après les Pères grecs*, Paris, 1938, p. 115.

¹⁶ În paginile care urmează, vom prezenta pe scurt concepția Părinților care l-au precedat pe Sfântul Maxim, limitându-ne la cei despre care avem certitudinea – prin intermediul referirilor explicite sau implicite făcute de el în scrierile sale – că i-a citit, cu excepția Părinților apostolici.

¹⁷ J. GROSS, *La Divinisation du chrétien d'après les Pères grecs*, Paris, 1938, p. 116.

¹⁸ A se vedea *La Divinisation du chrétien d'après les Pères grecs*, Paris, 1938, pp. 117-118.

¹⁹ *La Divinisation du chrétien d'après les Pères grecs*, Paris, 1938, pp. 118-121.

²⁰ *La Divinisation du chrétien d'après les Pères grecs*, Paris, 1938, pp. 122-125.

²¹ *Ad Eph.*, IX, 2, SC 10, p. 66 [tr. rom. de Pr. D. Fecioru în: *Scrierile Părinților apostolici*, PSB, vol. 1, E.I.B.M.B.O.R., București, 1979, *Epistolele Sfântului Ignatie Teoforul. Către Efeseni*, IX, 2, p. 160 – n. trad.].

„ Purtători de Dumnezeu”²² și „plini de Dumnezeu”,²³ amintindu-le că ținta lor este aceea de a „dobândi pe Hristos”,²⁴ de „a ajunge la Dumnezeu”,²⁵ de „a fi părtași lui Dumnezeu”,²⁶ nădăjduind, spune el, „ca împreună cu ei, să am și eu parte de Dumnezeu”.²⁷ Descoperim la Sfântul Ignatie Teoforul „mistica Sfântului Ioan sau a Apostolului Pavel, care înfăptuiește în chip simțit unirea nemijlocită cu Hristos și, prin El, cu Dumnezeu Tatăl și cu Duhul Sfânt”.²⁸ „Este evident, scrie J. Gross, că nu este vorba aici de o simplă asemănare morală prin imitare”.²⁹ Aflăm în multe texte ale episcopului Antiohiei un ecou fidel al acestui cuvânt al Apostolului Pavel: „Nu eu mai trăiesc, ci Hristos trăiește în mine”.

5. La Sfântul Iustin Martirul și Filosoful³⁰ se regăsesc mai multe teme care țin de îndumnezeire: imitarea lui Dumnezeu, împărtășirea de însușirile dumnezeiești – în mod particular de nepătimire și nesticăciune (care, precizează el contra gnosticilor, nu sunt însușiri ale firii omenești, ci daruri ale lui Dumnezeu oferite celor care se supun voii Sale) – și dobândirea înfierii; astfel, el scrie că „Dumnezeu îi primește cu plăcere numai pe aceia care imită calitățile Lui cele bune: înțelepciunea și dreptatea și iubirea de oameni și toate cât sunt proprii lui Dumnezeu”, și că aceia „care s-ar arăta prin faptele lor demni de voința [planul] Aceluia [...] aveau să se învrednicească

²² Epistola citată *supra*.

²³ *Ad Magn.*, XIV, SC 10, p. 92 [tr. rom. cit. *supra*, *Către Magnezieni*, XIV, p. 169 – *n. trad.*].

²⁴ *Ad Rom.*, V, 3, SC 10, p. 112, p. 114 [tr. rom. cit. *supra*, *Epistola către Romani*, V, 3, p. 176 – *n. trad.*].

²⁵ *Ad Eph.*, XII, 2, SC 10, p. 68. *Ad Magn.*, XIV, SC 10, p. 92. *Ad Rom.*, I, 2, SC 10, p. 108. *Ad Polyc.*, II, 3, SC 10, p. 148 [tr. rom. cit. *supra*, *Către Efeseni*, XII, 2, p. 161; *Către Magnezieni*, XIV, p. 169; *Către Romani*, I, 2, p. 174; *Către Policarp*, II, 3, p. 188 – *n. trad.*].

²⁶ *Ad Eph.*, IV, 2, SC 10, p. 60 [tr. rom. cit. *supra*, *Către Efeseni*, IV, 2, p. 159: „ca să aveți (...) parte de Dumnezeu” – *n. trad.*].

²⁷ *Ad Polyc.*, VI, 1, SC 10, p. 150 [tr. rom. cit. *supra*, *Către Policarp*, VI, 1, p. 189 – *n. trad.*].

²⁸ J. GROSS, *La Divinisation du chrétien d'après les Pères grecs*, Paris, 1938, p. 124.

²⁹ *La Divinisation du chrétien d'après les Pères grecs*, Paris, 1938, p. 124.

³⁰ A se vedea *La Divinisation du chrétien d'après les Pères grecs*, Paris, 1938, pp. 134-136.

de trăirea laolaltă cu El, împărțind laolaltă și devenind nestricăcioși și lipsiți de patimă”.³¹ Tâlcuind Psalmul 81, el amintește de „oamenii deveniți asemănători lui Dumnezeu, fără de patimă și nemuritori ca El [...] și socotiți vrednici de El a se chema fiii Lui”.³² Îndumnezeirea este ea însăși exprimată în mod exact; el scrie într-adevăr puțin mai departe: „în felul acesta se demonstrează că ei au fost socotiți demni de a deveni dumnezei, că au fost socotiți demni de a putea deveni fii ai Celui Preaînalt”.³³

6. Sfântul Teofil al Antiohiei³⁴ stăruie asupra creării omului după chipul lui Dumnezeu. Ca și Sfântul Iustin, el nu ezită să folosească un vocabular care ține de îndumnezeire: astfel, reia binecunoscutul pasaj din Aratus, citat de Apostolul Pavel, potrivit căruia noi suntem din neamul lui Dumnezeu.³⁵ Vorbind despre primul om, el arată cum Creatorul, așezându-l în rai, i-a dat „prilej de propășire, [ca] să crească, să ajungă desăvârșit, ba încă să ajungă și dumnezeu, ca să se urce și în cer”,³⁶ iar prin păzirea poruncii dumnezeiești „avea să primească de la Dumnezeu ca plată nemurirea și avea să ajungă dumnezeu (γένηται θεός)”.³⁷

7. Odată cu Sfântul Irineu de Lugdunum,³⁸ învățătura despre îndumnezeire cunoaște o dezvoltare considerabilă, față de care

³¹ *1 Apol.*, 10, 1-2, SC 507, p. 150 [tr. rom. de Pr. Prof. T. Bodogae, Pr. Prof. Olimp Căciulă, Pr. Prof. D. Fecioru, în: *Apologeți de limbă greacă, Apologia întâi a Sfântului Iustin Martirul și Filosoful*, X, PSB, vol. 2, E.I.B.M.B.O.R., București, 1980, p. 31 – n. trad.].

³² *Dial.*, 124, PG 6, 765B [tr. rom. cit. *supra*, *Dialogul cu iudeul Trifon*, CXXIV, p. 239 – n. trad.].

³³ *Dial.*, 124, PG 6, 765 B.

³⁴ J. GROSS, *La Divinisation du chrétien d'après les Pères grecs*, Paris, 1938, pp. 140-142.

³⁵ *Ad Autol.*, II, 8, ed. Otto, *Corpus Apologetarum*, VIII, p. 70 [tr. rom. cit., în *Apologeți de limbă greacă, Trei cărți către Autolic. Cartea a doua*, VIII, p. 299 – n. trad.].

³⁶ *Ad Autol.*, II, 24, p. 124 [tr. rom. cit. *supra*, *Cartea a doua*, XXIV, p. 313 – n. trad.].

³⁷ *Ad Autol.*, II, 27, pp. 130-134 [tr. rom. cit. *supra*, *Cartea a doua*, XXVII, p. 315 – n. trad.].

³⁸ Cf. J. GROSS, *La Divinisation du chrétien d'après les Pères grecs*, Paris, 1938, pp. 144-159. I.-H. DALMAIS, „Divinisation, II, Patristique grecque”, *Dictionnaire de spiritualité*, III, 1957, col. 1377-1378.

reflecțiile Părinților apostolici și ale Apologeților apar ca simple schițe. Sfântul Irineu, care nu ostenește să spună iar și iar că omul a fost creat după chipul și asemănarea lui Dumnezeu, sau mai precis după chipul și asemănarea Logosului întrupat, acordă o atenție deosebită creșterii duhovnicești a omului. Citând Psalmul 81, 6, Sfântul Irineu tâlcuiește pentru ce n-am fost „făcuți dintru început dumnezei, ci mai întâi oameni, și apoi dumnezei”: „pentru că nu eram în stare” dintr-o dată „să purtăm puterea dumnezeirii”.³⁹ Trebuia ca omul mai întâi să se întărească crescând în chip liber întru asemănarea cu Dumnezeu, iar apoi, „devenind puternic, să fi fost slăvit, și într-un sfârșit, fiind slăvit, să-L vadă pe Domnul său; căci Dumnezeu este Cel ce are să fie văzut într-o bună zi, iar vederea lui Dumnezeu dăruiește nesticăciunea, «și nesticăciunea ne face să fim aproape de Dumnezeu» (*Înțelepciunea lui Solomon* 6, 19)”.⁴⁰ În mod mai general, vederea lui Dumnezeu, care e un dar al Său, este împărtășire de slava și de viața Sa: „După cum cei care văd lumina sunt în lumină și se împărtășesc de strălucirea ei, tot așa cei care văd pe Dumnezeu sunt în Dumnezeu și se împărtășesc de strălucirea Sa. Așadar se vor împărtăși de Viața cei care văd pe Dumnezeu”.⁴¹ „Acum primim doar în parte Duhul Său, pentru a ne rândui dinainte și a ne pregăti pentru nesticăciune, deprinzându-ne puțin câte puțin să simțim și să purtăm pe Dumnezeu”.⁴² Făpturile, „primind creșterea și stăruind în ea îndelung, datorită mult îmbeșugatei Sale bunătăți, vor dobândi slava Celui necreat”.⁴³ Contra gnosticilor pe care îi combate, Sfântul Irineu subliniază faptul că nesticăciunea și nemurirea nu sunt însușiri pe care omul le are prin fire, ci îi sunt date prin har.

³⁹ *Adv. haer.*, IV, 38, 4, SC 100, pp. 960-961.

⁴⁰ *Adv. haer.*, IV, 38, 3, SC 100, pp. 956-957 [termenul „nesticăciune” se regăsește la loc. cit. în *Septuaginta – n. trad.*]. Cf. *Adv. haer.*, IV, 20, 5, pp. 638-641; 38, 4, pp. 960-961. M. AUBINEAU, în articolul său „Incorruptibilité et divinisation selon saint Irénée” (*Recherches de science religieuse*, 44, 1956, pp. 25-52), și Y. DE ANDIA, în teza sa *Homo vivens. Incorporabilité et divinisation de l'homme selon Irénée de Lyon* (Paris, 1986), subliniază importanța noțiunii de nesticăciune în învățătura despre îndumnezeire a Sfântului Irineu de Lugdunum.

⁴¹ *Adv. haer.*, IV, 20, 5, SC 100, pp. 640-641.

⁴² *Adv. haer.*, V, 8, 1, SC 153, pp. 92-93.

⁴³ *Adv. haer.*, IV, 38, 3, SC 100, pp. 953-954.

Capitolul I

ÎNDUMNEZEIREA OMULUI – PLAN AL LUI DUMNEZEU

I. Planul dumnezeiesc de îndumnezeire a omului

În *Viața Preasfintei Fecioare* – care pare să fie una dintre primele scrieri ale Sfântului Maxim – ni se înfățișează îndumnezeirea tuturor oamenilor ca voie statornică a lui Dumnezeu, neîmpiedicată de căderea protopărinților.¹ Această dorință a lui Dumnezeu de îndumnezeire a omului este de multe ori amintită de Sfântul Maxim, în felurite termeni. Astfel, în *Ambigua. Către Ioan*, el scrie: „Cuvântul lui Dumnezeu și Dumnezeu vrea să lucreze pururea și în toți taina întrupării Sale”², taină al cărei rost, așa cum se va vedea, nu este doar mântuirea omului, ci și îndumnezeirea lui. În *Răspunsuri către Talasie*, Sfântul Maxim Îl numește pe Hristos: „Doritorul mântuirii tuturor oamenilor, Care flămânzește după îndumnezeirea lor”³.

¹ *Vita Virg.*, 51, CSCO, p. 41.20-21: „mântuirea a fost gătită înaintea tuturor oamenilor, căci voința dumnezeiască era pentru viața și îndumnezeirea tuturor” [tr. rom. de I. I. Ică jr., în SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Viața Maicii Domnului*, Deisis, Sibiu, ed. a 2-a, 1999, p. 47 – n. trad.].

² *Amb. Io.*, 7, PG 91, 1084CD [tr. rom. de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, în: SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Ambigua. Către Ioan*, 7f, PSB, vol. 80, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române (E.I.B.M.B.O.R.), București, 1983 (reed. 2006), p. 87 – n. trad.].

³ *Thal.*, 20, PG 90, 309D, CCSG 7, p. 123.56-57 [tr. rom. de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, în: *Filocalia*, vol. 3, *Răspunsuri către Talasie*, Întrebarea 20, E.I.B.M.B.O.R., București, 2009, p. 91 – n. trad.].

Contextul acestor diferite pasaje nu trebuie însă să ne facă să credem că voința dumnezeiască de îndumnezeire ar fi legată numai de căderea omului și de iconomia mântuitoare a Cuvântului întrupat. Dumnezeu a avut acest plan încă de la crearea omului și acesta este însuși scopul creației lui, după cum arată un pasaj din *Epistolele* 24 și 43, care constituie una dintre expresiile majore ale cugetării Sfântului Maxim pe această temă:

„Căci spre aceasta ne-a și făcut, ca «să ne facem părtași dumnezeieștii firi» (2 *Petru* 1, 4) și ai veșniciei Lui și să ne arătăm asemenea Lui prin îndumnezeirea cea după har, pentru care este toată existența și durata celor ce sunt și aducerea la ființă și nașterea celor ce nu sunt.”⁴ În altă parte, Sfântul Maxim spune mai pe scurt că îndumnezeirea este „rațiunea tainică și supremă a celor hărăzite de Providență oamenilor”⁵

Îndumnezeirea omului nu se arată ca plan dumnezeiesc doar în momentul creației, ca și cum el ar fi fost creat într-un anume fel pentru sine și în sine ca om, și abia după aceea primește chemarea la o stare mai presus de fire. Potrivit Sfântului Maxim, îndumnezeirea omului a fost gândită și voită de marele Sfat al lui Dumnezeu mai înainte de toți vecii; astfel, el spune că „lucrul Sfatului dumnezeiesc (βουλή) este îndumnezeirea firii noastre”⁶

⁴ *Ep.*, 24, PG 91, 609C = *Ep.*, 43, 640B [tr. rom. de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, în: SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrieri* (II), *Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești*, *Epistola* 24 și, respectiv, *Epistola* 44, PSB, vol. 81, E.I.B.M.B.O.R., București, 1990, p. 163 și pp. 172-173 – *n. trad.*]. Cf. *Matei* 25, 34: „Veniți, binecuvântații Părintelui Meu, moșteniți Împărăția cea pregătită vouă de la întemeierea lumii”

⁵ *Thal.*, 40, PG 90, 396BC, CCSG 7, p. 267.22-24 [tr. rom. cit., în: *Filocalia*, vol. 3, *Răspunsuri către Talasie*, Întrebarea 40, p. 172 – *n. trad.*].

⁶ *Pater*, PG 90, 873D, CCSG 23, p. 29.50-51 [tr. rom. de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, în: *Filocalia*, vol. 2, *Scurtă tâlcuire a rugăciunii Tatăl nostru...*, E.I.B.M.B.O.R., București, 2008, p. 307 – *n. trad.*].

II. Legătura cu întruparea cuvântului

Acest Sfat dumnezeiesc,⁷ în toate pasajele scrierilor Sfântului Maxim în care se vorbește despre el, are într-o asemenea măsură drept scop întruparea Cuvântului și totodată îndumnezeirea omului, încât și una, și cealaltă par să fie prevăzute și legate între ele „mai înainte de toți vecii”, prima având drept țintă înfăptuirea celei de-a doua. Astfel, Sfântul Maxim spune că, pentru firea omenească, Cuvântul „a împlinit tot Sfatul lui Dumnezeu și Tatăl, îndumnezeind-o prin puterea întrupării Sale”.⁸ În altă parte scrie: „Marele Sfat al lui Dumnezeu și Tatăl este taina cea tăcută și neștiută a iconomiei, pe care împlinind-o prin întrupare Fiul cel Unul-Născut, a descoperit-o, făcându-Se înger al marelui Sfat dinainte de veci al lui Dumnezeu și Tatăl”⁹; iconomia despre care se vorbește aici se referă la îndumnezeire, pentru că în cele ce urmează este pomenită înălțarea omului către Dumnezeu și unirea cu El, ce se înfăptuiește pe culmea acestei înălțări: „Tot așa se face înger al marelui Sfat dinainte de veci al lui Dumnezeu și Tatăl, cel ce cunoaște rațiunea tainei și se înalță fără de sfârșit prin faptă și rațiune peste toate atât de mult, până ce ajunge la Cel ce S-a pogorât atât de mult”.¹⁰ Sfântul Maxim spune iarăși: „Prin «Sfat» [David, în *Psalmul* 32, 11] a înțeles, poate, Sfatul lui Dumnezeu și Tatăl cu privire la coborârea (chenoza) negrăită a Fiului cel Unul-Născut în vederea

⁷ Sfatul dumnezeiesc este prezentat de Sfântul Maxim ca Sfat al Tatălui, pentru că Tatăl este obârșia lui. Dar e vorba bineînțeles de Sfatul Preasfintei Treimi, Sfântul Maxim subliniind de altfel participarea celor Trei Persoane dumnezeiești – fiecare în modul corespunzător particularității Sale ipostatice – la planul și lucrarea comună de îndumnezeire a omului, ca și la iconomia Întrupării (a se vedea *Thal.*, 60, PG 90, 624BC, CCSG 22, p. 79.94-111) [tr. rom. cit., în: *Filocalia*, vol. 3, *Răspunsuri către Talasie*, Întrebarea 60, p. 376 – n. trad.].

⁸ *Thal.*, 54, PG 90, 520D, CCSG 7, p. 459.284-286 [tr. rom. cit., în: *Filocalia*, vol. 3, *Răspunsuri către Talasie*, Întrebarea 54, p. 285 – n. trad.].

⁹ *Th. Ec.*, II, 23, PG 90, 1136A [tr. rom. de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, în: *Filocalia*, vol. 2, *Cele două sute de capete pentru cunoștința lui Dumnezeu și iconomia întrupării Fiului lui Dumnezeu*, II, 23, p. 212 – n. trad.].

¹⁰ *Th. Ec.*, II, 23, PG 90, 1136AB [tr. rom. cit., în: *Filocalia*, vol. 2, p. 212 – n. trad.].

îndumnezeirii firii noastre, Sfat care îmbrățișează marginea tuturor veacurilor”.¹¹

De acest text extras din *Tâlcuire a rugăciunii Tatăl nostru*, se cuvine să legăm un amplu pasaj din *Răspunsuri către Talasie*, 22, în care Sfântul Maxim înfățișează istoria ca împărțită mai înainte de toți vecii, potrivit Sfatului dumnezeiesc, în două mari perioade: vremea Întrupării, în care aceasta este pregătită și apoi înfăptuită, și vremea îndumnezeirii omului, care este scopul ei:

„Cel ce a dat ființă întregii zidiri văzute și nevăzute numai cu puterea voinței Lui, a avut înainte de toți vecii, deci înainte și de facerea lumii, un plan preabun și negrăit în legătură cu ea. Iar aceasta a fost ca să se unească El însuși, fără schimbare, cu firea oamenilor, prin unirea adevărată într-un ipostas, și să unească cu Sine în chip neschimbat firea omenească. Aceasta pentru ca El să devină om, precum numai El a știut, iar pe om să-l facă Dumnezeu prin unire cu Sine. În acest scop a împărțit veacurile cu înțelepciune, rânduindu-le pe unele pentru lucrarea prin care S-a făcut pe Sine om, iar pe altele pentru lucrarea prin care face pe om Dumnezeu. Sfârșitul veacurilor mai dinainte hotărâte pentru lucrarea prin care S-a făcut pe Sine om, a ajuns la noi, sfatul (πρόθεσις) lui Dumnezeu cu privire la Întrupare aflându-și împlinirea prin înfăptuirea lui. La aceasta gândindu-se dumnezeiescul Apostol, și văzând că sfatul cu privire la veacurile hotărâte de Dumnezeu ca să Se facă om s-a împlinit prin însăși întruparea lui Dumnezeu Cuvântul, spune că «a ajuns la noi sfârșitul veacurilor» (*1 Corinteni* 10, 11). Așadar, nu e vorba pur și simplu de toate veacurile gândite de noi, ci de cele rânduite pentru înfăptuirea tainei Întrupării, care au ajuns la capătul lor prin hotărârea lui Dumnezeu.

Odată ce veacurile rânduite de mai înainte pentru lucrarea prin care Dumnezeu avea să Se facă om au luat sfârșit la noi, Dumnezeu împlinind cu adevărat întruparea Sa desăvârșită, trebuie să așteptăm de aici înainte celelalte veacuri ce vor veni, care

¹¹ *Pater*, PG 90, 873CD, CCSG 23, p. 29.41-44 [tr. rom. cit., în: *Filocalia*, vol. 2, *Scurtă tâlcuire a rugăciunii Tatăl nostru...*, pp. 306-307 – n. trad.].

sunt rânduite pentru lucrarea îndumnezeirii tainice și negrăsite a oamenilor. În cursul lor ne va arăta Dumnezeu bucuria covârșitoare a bunătății Lui, lucrând desăvârșit în cei vrednici îndumnezeirea. [...] Acest lucru a vrut să ni-l facă cunoscut în chip tainic marele Apostol când a spus că «în veacurile ce vor veni se va arăta în noi bogăția covârșitoare a bunătății lui Dumnezeu» (*Efeseni 2, 7*).

Să împărțim deci și noi cu gândul veacurile și să rânduiim pe unele pentru taina Întrupării, iar pe altele pentru harul îndumnezeirii omului. Făcând așa, vom afla că cele dintâi au ajuns la sfârșitul lor, iar celelalte încă n-au ajuns. Scurt vorbind, unele dintre veacuri sunt pentru coborârea lui Dumnezeu la oameni, iar altele pentru urcarea oamenilor la Dumnezeu. [...] Sau și mai bine: dacă Domnul nostru Iisus Hristos este începutul, mijlocul și sfârșitul tuturor veacurilor trecute, prezente și viitoare, pe drept cuvânt putem zice că a ajuns la noi, prin puterea credinței, sfârșitul veacurilor destinate îndumnezeirii celor vrednici, care în mod real se va face arătat după har în viitor¹².

Această gândire care leagă mai înainte de toți vecii îndumnezeirea omului de întruparea Cuvântului pune totuși unele probleme.

¹² *Thal.*, 22, PG 90, 317B-320C, CCSG 7, p. 137.4-139.65 [tr. rom. cit., în: *Filocalia*, vol. 3, *Răspunsuri către Talasie*, Întrebarea 22, pp. 100-102 – *n. trad.*]. Încă și alte pasaje leagă îndumnezeirea omului de întruparea Cuvântului, prezentând-o pe cea dintâi drept finalitatea celei de-a doua, iar pe cea de-a doua drept condiție a celei dintâi: *Amb. Io.*, 7, PG 91, 1084CD [tr. rom. cit., *Ambigua. Către Ioan*, 7f, p. 87 – *n. trad.*]. *Thal.*, 2, PG 90, 272B, CCSG 7, p. 51.21-22; 40, scolia 2, CCSG7, p. 275.10-11; 55, scolia 14, CCSG 7, p. 523.141-145 [tr. rom. cit., în: *Filocalia*, vol. 3, *Răspunsuri către Talasie*, Întrebarea 2, pp. 49-50; Întrebarea 40, scolia 2, p. 177; Întrebarea 55, scolia 14, p. 321 – *n. trad.*]. *Th. Ec.*, II, 25, PG 90, 1136B [tr. rom. cit., în: *Filocalia*, vol. 2, *Capete gnostice sau teologice*, II, 25, p. 212 – *n. trad.*] *Th. Pol.* 7, PG 91, 77C [tr. rom. de Pr. Prof. D. Stăniloae, în: SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrieri* (II), *Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești, Scrierea despre lucrări și voințe, Opusculul 6*, PSB, vol. 81, E.I.B.M.B.O.R., București, 1990, p. 220 – *n. trad.*]. De notat, pe de altă parte, că Sfântul Maxim leagă îndumnezeirea de legea harului, ea însăși legată de Întrupare (a se vedea *Thal.*, 64, PG 90, 725B-728A, CCSG 22, p. 235.777-237.804; 65, PG 90, 745D, CCSG 22, p. 265.249-267.251) [tr. rom. cit., în: *Filocalia*, vol. 3, *Răspunsuri către Talasie*, Întrebarea 64, pp. 461-462; Întrebarea 65, p. 478 – *n. trad.*].

Cuprins

INTRODUCERE.....	5
I. Învățătura despre îndumnezeire la predecesorii Sfântului Maxim.....	5
II. Însemnătatea pe care o are tema îndumnezeirii în scrierile Sfântului Maxim	48
III. Stadiul cercetărilor	52
IV. Obiectul, problematica și contribuțiile studiului de față	74

Capitolul I

ÎNDUMNEZEIREA OMULUI – PLAN AL LUI DUMNEZEU

I. Planul dumnezeiesc de îndumnezeire a omului	77
II. Legătura cu întruparea Cuvântului.....	79
III. Planul dumnezeiesc de îndumnezeire a tuturor făpturilor	103
IV. Planul dumnezeiesc definit prin rațiunile (<i>logoi</i>) creaturilor.....	111

Capitolul II

FUNDAMENTELE ANTROPOLOGICE ALE ÎNDUMNEZEIRII

I. „Logosul” naturii umane.....	125
II. Natură și ipostas	131
III. Liberul arbitru	136
IV. „Logos” și „tropos”	144
V. Chip și asemănare	156
VI. Existență – existență bună – existență veșnică – existență veșnic fericită	173
VII. Menirea omului	184
VIII. Starea originară a lui Adam și condiția paradisiacă	189

Capitolul III

NEÎMPLINIREA LA ORIGINE A ÎNDUMNEZEIRII:
PĂCATUL STRĂMOȘESC ȘI URMĂRILE SALE

I.	Păcatul strămoșesc	199
II.	Efectele păcatului strămoșesc	208
	1. Natura acestor efecte	208
	2. Transmiterea efectelor păcatului strămoșesc	217
III.	Dreptii Vechiului Legământ puteau fi ei îndumnezeiți?	225

Capitolul IV

FUNDAMENTELE HRISTOLOGICE ALE ÎNDUMNEZEIRII (I).
MÂNTUIREA – CONDIȚIE PREALABILĂ A ÎNDUMNEZEIRII

I.	Legătura dintre îndumnezeirea omului și întruparea Cuvântului	239
II.	Mântuire și îndumnezeire	244
III.	Modul mântuirii firii omenești de către Cuvântul întrupat	250
IV.	Restaurarea firii omenești prin iconomia mântuitoare a Cuvântului întrupat	272
V.	Înnoirea firii omenești și semnificația sa	288

Capitolul V

FUNDAMENTELE HRISTOLOGICE ALE ÎNDUMNEZEIRII (II).
MODUL DE ÎNDUMNEZEIRE A FIRII OMENEȘTI A LUI HRISTOS

I.	Îndumnezeirea firii omenești a lui Hristos se săvârșește ea, oare, în mod progresiv, în corelație cu iconomia Sa mântuitoare?	301
II.	Îndumnezeirea firii omenești în Hristos se săvârșește ca urmare a unirii după ipostas cu firea dumnezeiască	304
III.	În ce fel este îndumnezeită firea omenească a lui Hristos	316
	1. Îndumnezeire prin preponderența firii dumnezeiești?	316
	2. Critici adresate Sfântului Maxim	320
	3. Limitele criticilor adresate Sfântului Maxim	328
	4. Firea omenească a lui Hristos își păstrează neschimbate, după unire, însușirile ființiale	350
	5. Ipostasul compus al Cuvântului întrupat, condiție a unirii și a salvărdării firilor unite	359

6. Perihoreza firilor în ipostasul Cuvântului, principiu al îndumnezeirii	365
7. O soluție a antinomiei: firea omenească a Cuvântului este îndumnezeită nu după „logosul” ființei Sale, ci după „tropusul” existenței Sale	381
IV. Caracterul entitativ al îndumnezeirii firii omenești a lui Hristos	386
V. Firea omenească a lui Hristos are ea un rol activ în îndumnezeire?	395

Capitolul VI

FUNDAMENTELE HRISTOLOGICE ALE ÎNDUMNEZEIRII (III).

RELAȚIA DINTRE ÎNDUMNEZEIREA FIRII OMENEȘTI A LUI HRISTOS ȘI ÎNDUMNEZEIREA OAMENILOR

I. Îndumnezeirea oamenilor se întemeiază pe îndumnezeirea firii omenești în ipostasul Cuvântului	399
II. În Hristos este îndumnezeită firea comună tuturor oamenilor	401
III. Îndumnezeirea firii umane și îndumnezeirea persoanelor umane	412
IV. Principiul „tantum-quantum”	412

Capitolul VII

FUNDAMENTELE PNEVMATOLOGICE ALE ÎNDUMNEZEIRII

I. Participarea Sfântului Duh la planul trinitar de îndumnezeire a omului și la realizarea lui prin iconomia Cuvântului întrupat	421
II. Rolul Sfântului Duh în unirea oamenilor cu Dumnezeu și în primirea de către ei în Biserică a harului mântuitor și îndumnezeitor	423
III. Darul nașterii duhovnicești și al înfierii dat de Duhul Sfânt	426
IV. Sfântul Duh, lucrător și dătător al îndumnezeirii	428
V. Sfântul Duh, izvorul desăvârșirii duhovnicești	430
VI. Lucrarea Duhului se îndreaptă către persoane, în diversitatea lor	434

Capitolul VIII

FUNDAMENTELE ECLEZIOLOGICE ȘI SACRAMENTALE ALE ÎNDUMNEZEIRII

I.	Încorporarea în Biserică, trupul lui Hristos.	
	Medierea Bisericii în îndumnezeire	439
II.	Lucrarea îndumnezeitoare a Liturghiei	442
III.	Botezul	450
	1. Botezul și chemarea omului	450
	2. Fundamentul hristologic al Botezului	452
	3. Natura Tainei	456
	4. Efectele Botezului	457
	5. Locul Botezului în viața duhovnicească	460
IV.	Împărtășania	468
	1. Formele de împărtășire neeuharistice	468
	2. Problema simbolismului și a realismului euharistic	471
	3. Efectele împărtășirii euharistice	475
	4. Sinergia dintre harul euharistic și viața duhovnicească a creștinului	477
V.	Preoția, mijlocitoare a îndumnezeirii	479

Capitolul IX

FUNDAMENTELE ASCETICE ȘI CONTEMPLATIVE ALE ÎNDUMNEZEIRII

I.	Rolul efortului personal al omului în procesul mântuirii și îndumnezeirii sale. Sinergia dintre voința omenească și harul dumnezeiesc	481
II.	Practica (<i>praxis</i>) virtuților	499
	1. Locul practicii (<i>praxis</i>)	499
	2. Credința	505
	3. Lucrarea (<i>praxis</i>) poruncilor	508
	4. Curățirea de patimi	513
	5. Virtuțile	516
	6. Locul cu totul special al iubirii	529
III.	Dimensiunea entitativă a virtuților	536
IV.	„Theôria”	543
V.	Înțelepciunea	548

Capitolul X

CONDIȚIILE „TEOLOGICE” ALE ÎNDUMNEZEIRII

I. „Theologia”	551
II. Renunțarea la orice cunoaștere cu privire la fapte	553
III. Încetarea tuturor operațiilor de cunoaștere umană	555
IV. Caracterul supraeminent al gnozei teologice	556
V. Dumnezeu nu este cunoscut întru ființa Sa, ci în energiile Sale	561
VI. Cunoașterea prin și în lumină	570
VII. Raportul dintre „theologia” și îndumnezeire	573
VIII. Rolul rugăciunii	581
IX. Rolul corelativ al curăției, al virtuților și al iubirii	584

Capitolul XI

PROCESUL ȘI NATURA ÎNDUMNEZEIRII

I. Introducere	591
II. Încetarea tuturor lucrărilor omenești	591
III. Extazul	599
IV. Pasivitatea omului	606
V. Îndumnezeirea prin lucrarea dumnezeiască	613
VI. O singură lucrare a lui Dumnezeu și a Sfinților	622
1. Expresia ca atare și corelatele sale	622
2. Criticile adresate Sfântului Maxim	623
3. Justificarea pe care o oferă însuși Sfântul Maxim	625
4. Se poate vorbi de o evoluție în gândirea Sfântului Maxim?	627
VII. Analiza și justificarea concepției Sfântului Maxim	633
1. Îndumnezeirea este mai presus de fire	633
2. Puterea de înfăptuire a îndumnezeirii nu există în firea omenească; așadar, omului îi este cu neputință s-o săvârșească prin propria-i lucrare	633
3. Îndumnezeirea nu poate proveni decât dintr-o lucrare mai presus de fire, cea a lui Dumnezeu. Ea nu poate fi, altfel spus, decât un dar al lui Dumnezeu, un rod al harului Său	636

4. Coerența concepției maximiene	639
5. Fundamentele neotestamentare ale formulei maximiene: „o singură lucrare”	639
6. Diferența dintre monoenergismul hristologic și „monoenergismul” antropologic	641
7. Omul îndumnezeit rămâne om deplin	644
8. Omul își păstrează prin urmare facultățile omenești	645
9. Lucrarea naturală a omului nu este suprimată, ci păstrată	647
10. Libertatea omului este salvardată	649
VIII. Omul devine cu adevărat dumnezeu, rămânând om deplin	653
1. Legile și mărginirile firii sunt desființate pentru omul îndumnezeit. El este înălțat deasupra firii celor ce sunt și deasupra propriei sale firi	653
2. Omul îndumnezeit suportă o prefacere care se răsfrânge asupra firii sale	658
3. Omul care devine dumnezeu nu este însă îndumnezeit prin fire, nu devine dumnezeu după ființă și nu încetează de a fi om	661
4. Înălțare și împlinire a firii omenești, iar nu desființarea ei	664
IX. Soluția antinomiei	666
1. Omul devine dumnezeu după har	666
2. Omul devine dumnezeu după har și prin participare	673
3. Omul devine dumnezeu după har și prin poziție (θέσις)	675
4. Omul devine dumnezeu după har și prin stare (ἔξις)	677
5. Omul devine dumnezeu după har și prin calitate	678
6. Omul devine dumnezeu nu după „logosul” firii sale, ci după modul, „troposul”, existenței acesteia	680
X. Caracterul entitativ al îndumnezeirii omului	682
XI. Îndumnezeirea omului implică o comuniune personală cu Dumnezeu	687
XII. Omul îndumnezeit își păstrează identitatea personală	689
XIII. Îndumnezeirea omului este însoțită de înfierea lui	692
XIV. Caracteristicile stării omului îndumnezeit	703
XV. Se îndumnezeiește întregul om, suflet și trup	718

Capitolul XII
PRIMELE RODIRI ALE ÎNDUMNEZEIRII ȘI ÎMPLINIREA EI
ÎN VEACUL CE VA SĂ FIE

I. Cuvântul „îndumnezeire” exprimă procesul în sine sau sfârșitul lui?	721
II. Începuturile îndumnezeirii aici, pe pământ, și împlinirea ei în veacul ce va să fie	723
III. Caracterul analogic al îndumnezeirii	728
IV. Vor fi toți oamenii îndumnezeiți într-un sfârșit?	734
V. Va fi o îndumnezeire finală a tuturor creaturilor?	746
VI. Odihna în perpetuă mișcare a omului îndumnezeit	749
VII. Dificultatea de a concepe îndumnezeirea	760
Concluzie	763
Bibliografie	775